

Ірина Володимирівна Гетьман,
канд. юрид. наук, ст. наук. співроб.
Науково-дослідний інститут державного
будівництва та місцевого самоврядування
НАПрН України,
м. Харків

УДК 340.11

ТРАНСФОРМАЦІЇ У ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ: ПЛЮРАЛІЗМ МЕТОДОЛОГІЙ, КОНЦЕПЦІЯ ПРАВОВОГО СПІЛКУВАННЯ, ПРАВОВА ГЕРМЕНЕВТИКА

У статті досліджуються актуальні трансформації, яких зазнає вітчизняна правова доктрина. Зокрема, отримали власну деталізацію специфічні ознаки інформаційного суспільства, що формується в Україні; зосереджена увага на взаємозв'язку між соціальними тенденціями й перетвореннями у правовій доктрині, в першу чергу йдеться про її методологічний складник. Наводиться стисла характеристика популяризованим нині методологіям праворозуміння, поставлено акцент на концепції «правове спілкування» як видозмінений на вітчизняному правовому ґрунті комунікативній методології розуміння права. Розпочато дослідження процесу адаптації законодавства України з використанням прикладних знань теорії розуміння – герменевтики. Отримала деталізацію конструкція адаптаційного процесу як мисленнєвої діяльності, виокремлено його етапи, викладено альтернативні знання з даної проблематики.

Ключові слова: методологічні підходи до розуміння права, правове спілкування, правова герменевтика, розуміння, пізнання, тлумачення.

Сучасне суспільство поступово починає набувати ознак, притаманних інформаційному суспільству: а) трансформації у сфері виробництва, обміну, розподілу і споживання матеріальних благ; б) зміни у традиційному ринковому типі господарювання під впливом позитивних надбань науково-технічної й інформаційно-комунікаційної революції; в) посилення ролі інформації (знання), що виступає визначальним критерієм соціальної диференціації, новим способом панування; г) ускладнення соціально-економічних, комунікаційних, міжособистісних зв'язків; д) запровадження нових управлінських методів; е) посилення значущості людського фактору й екологічних вимог. Юридична наука зазнала істотних змін з часу, коли Україна почала рухатись у напрямку розбудови демократичної, правової держави. До другої половини ХХ ст. ніякі

дискусії не могли похитнути впевненості в побудові абсолютно істинних підходів до праворозуміння. Нині екзистенція вітчизняної соціально-правової доктрини зазнає кардинальних трансформацій: завдяки зусиллям вітчизняних учених наполегливо торує шлях плюралізм у підходах до розуміння права, відбуваються зміни в поглядах на філософське осмислення дійсності, які впливають на поняття права, формується нове тлумачення сутності права й відповідної методології.

У нинішніх умовах суспільної і правової дійсності на необхідності пошуку нової методології праворозуміння наголошують усе більше вчених-теоретиків. М. І. Козюбра акцентує увагу на винаходах нових методів і підходів для дослідження об'єкта загальнотеоретичної юриспруденції. Розмірковуючи над проблематикою розуміння сутності права, яка й зараз залишається центральною для юриспруденції, науковець зауважує, що поява різноманітних поглядів на тлумачення права із плином часу не тільки не зникає, а ще більше поглиблюється. Така ситуація зумовлена як ускладненням самого феномена права, так і розвитком низки чинників, що впливають на праворозуміння, – цивілізаційних, релігійних, моральних, національних, міжнародних та ін. Після тривалого періоду жорсткого антагонізму між цими концепціями настав період їх мирного співіснування, а то й співпраці їх представників [7, с. 7].

М. В. Цвік підкреслював необхідність єдиного інтеграційного праворозуміння, що виключає «табу» на будь-який з різноманітних поглядів на право й подолання однобічності й надмірної заідеологізованості в розумінні права, що були властивими для минулих часів, оскільки найвища цінність права полягає саме в його характеристиці як знарядді соціального прогресу, в гарантованості ним загальної свободи й рівності. При цьому ним наводяться різні точки зору: про поєднання позитивних рис права природного і права позитивного або їх розгляд як різних соціокультурних утворень; про потребу відмови від протиставлення права природного праву позитивному, оскільки будь-яке право за своєю природою є позитивним, або їх розгляд як взаємодоповнюючих сторін в екзистенції права [15, с. 66-68].

П. М. Рабінович констатує подолання українською загальнотеоретичною юриспруденцією світоглядно-філософського монізму, притаманного адміністративно-командній системі радянського періоду, відхід від низки положень єдино дозволеної в той час історико-матеріалістичної парадигми, які не виправдали себе повністю навіть у тодішній практиці, із урахуванням дорадянського й зарубіжного досвіду запровадження в дослідницькі пошуки філософсько-правових підходів, які раніше розглядалися як об'єкт нищівної критики з огляду на їх суб'єктивне чи об'єктивно-ідеалістичне підґрунтя. Науковець наголошує, що саме завдяки таким процесам відбулася плюралізація філософсько-правових підходів і концепцій, яка сьогодні виступає необхідною передумовою об'єктивності пізнання державно-правових явищ, поступального розвитку юридичної науки, свободи наукової творчості [11, с. 12–15].

О. В. Петришин теж визнає за необхідне уточнити предмет правознавства, що має спиратися насамперед на оновлення методологічного арсеналу наукових досліджень у галузі держави і права [9, с. 138]. А. П. Заєць відмічає: завдяки зусиллям вітчизняних учених наполегливо торує шлях плюралізм у підходах до розуміння права, більше того, поряд з нормативістським ученням формуються інші правові течії [13, с. 235]. Як підсумок з приводу оновлення методологічного інструментарію правової науки слушно саме зараз згадати слова В. Я. Тація про потребу переопрацювати концептуальні засади правової сфери [12, с. 19, 20]. Його думку можна також підтвердити теоретичними міркуваннями наших колег з близького зарубіжжя (у першу чергу маються на увазі наукові співробітники Інституту держави і права Російської академії наук), зібраними в узагальненому вигляді В. Г. Графським, стосовно превалюючого значення інтегративного трактування права, проголошення іншого варіанту його визначення і як наслідок – формування нового праворозуміння, яке належить іменувати інтегральним [Див.: 5, с. 10; 6, с. 224].

Евристичною метою дослідження є схематичне окреслення актуальних методологій праворозуміння – феноменології, синергетики, антропології. На сторінках цієї публікації суттєва увага приділена правовій герменевтиці як методології розуміння права, аксіологічне значення якої доводиться крізь призму детермінізму з комунікативною методологією праворозуміння завдяки концепції «правового спілкування» індивідів.

Сучасній правовій доктрині в аспекті плюралізму підходів до праворозуміння відома низка актуальних методологій, що охоплює феноменологічний, герменевтичний, антропологічний і синергетичний підходи. Сутність феноменологічного підходу до праворозуміння визначає принцип ітерсуб'єктивності соціального світу, який органічно поєднується з «теорією комунікативної дії» (Ю. Хабермас) [14]. Одним з найголовніших надбань герменевтичного підходу є ідея «входження до герменевтичного кола», що застосовується щодо як права, так і герменевтичних канонів (Е. Бетті) [16], необхідних для об'єктивної інтерпретації текстів і висловлювань. Головною ідеєю антропологічного підходу до праворозуміння (А. Гелен) виступає наявність в основі соціального життя людей 2-х протилежних інстинктів – агресії й кооперації. Ця обставина, у свою чергу, викликає потребу в регламентації поведінки особи під час її соціальних (у тому числі і правових) відносин із собі подібними. Підвалини правового інституту складають дії, які перейшли у звички, а також універсальні й особливі компоненти, залежні від культури, епохи, історичної ситуації й регіону [17]. Синергетичним підходом (В. П. Бранский, А. Б. Венгеров) формується уявлення про право як нестійку, розбалансовану систему, яка весь час перебуває у процесі становлення. Зосереджується увага на новій функції права стосовно забезпечення цілісності суспільства. Висвітлюється проблема відбору, відповідно до якого здійснюються процедури інновації й селекції нових взірців юридично значимої поведінки та їх закріплення у формально визначених дже-релах (законах тощо) [Див.: 1; 2].

Зважаючи на перелічені сильні розглянутих 4-х перспективних методологічних підходів до розуміння права, слід відмітити їх деякі спірні моменти, а саме: а) їх абстрактний характер не дає можливості зрозуміти буття права з позицій юриспруденції і простежити взаємодію права із суто юридичними явищами; б) залишається без відповіді питання стосовно критеріїв права; в) не встановлюється межа, де розпочинаються й де закінчуються правові відносини; г) залишається невисвітленим перехід від рівня філософського, який описує трансцендентальні засади правових інститутів, до практичного, на якому описується їх функціонування в інтересах людини.

Серед актуальних методологій праворозуміння все більшої популяризації набуває методологія тлумачення права через спілкування індивідів як процесу, в результаті якого обидві сторони доходять консенсусу. Запропонована вітчизняній загальнотеоретичній юриспруденції абсолютно нова, вказана концепція правового спілкування вже відома західній традиції праворозуміння як комунікативна методологія. Вітчизняне правове середовище має власні сутнісні відмінності, а тому штучне запозичення комунікативного підходу Заходу до розуміння права було б нераціональним й невиправданим.

Як бачимо, комунікативна методологія праворозуміння дещо видозмінилася на теренах вітчизняної загальнотеоретичної юриспруденції в концепцію правового спілкування, що відбувається як на макрорівні (між індивідами й системою права в цілому), так і мікрорівні (між суб'єктами права). У стислому вигляді сутність концепції правового спілкування полягає у визначенні екзистенції права за допомогою 2-х поєднаних між собою аспектів, які його складають: (а) матеріально-сутнісного, що визначає природу права через діалогічне спілкування рівноправних індивідів, їх об'єднань, держав з метою досягнення компромісу й порозуміння, і (б) процедурного, який показує запровадження відносин правового спілкування на практиці за допомогою правових гарантій, примирювальних і погоджувальних дій. Синтез історико-хронологічного аналізу генези виникнення ідей про правове спілкування з описаними вище матеріально-сутнісним і процедурним аспектами останнього надає змогу навести авторську дефініцію поняття «правове спілкування» (визначення запропоновано О. В. Петришиним та І. В. Гетьман) як взаємодію рівноправних суб'єктів на підставі правил поведінки, відображену в нормативних актах та інших юридичних джерелах, шляхом реалізації своїх прав та обов'язків з метою досягнення компромісу й порозуміння [3, с. 126].

Дослідження екзистенції, природи процедури адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу не буде повним без висвітлення ролі, що відводиться в ній правовій герменевтиці. Згадаймо з вищенаведеного про її сутність і практичну значущість як методології праворозуміння і в процедурній реалізації положень герменевтики на практиці. Отже, правова герменевтика з її теоретичними надбаннями в розумінні, сприйнятті, формуванні й тлумаченні суджень більше необхідна під час практичної реаліза-

ції адаптаційних процесів. Доведемо це за допомогою теоретичного аспекту правової герменевтики.

Герменевтика (в тому числі і правова) є відносно новою філософсько-правовою методологією, а тому вітчизняні наукові здобутки щодо неї виникли пізніше порівняно із зарубіжними. На сьогодні вітчизняні вчені-теоретики все частіше починають обстоювати необхідність філософського осмислення правової проблематики й при вирішенні різних інтерпретаційних питань, й при похідних від них практичних задачах, що виникають під час адаптаційних процесів (насамперед адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу), за допомогою використання надбань загальної теорії розуміння – герменевтики.

На підтвердження тільки-но зазначеного візьмемо до уваги той факт, що зараз все більші й більше правниками підкреслюється корисність досягнень герменевтики в дослідженні й покращанні взаєморозуміння між учасниками комунікаційних процесів (візьмемо для прикладу переговори між представниками делегацій держав щодо адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу) [Див.: 8, с. 154, 155; 10, с. 62]. При цьому все частіше висвітлюється позиція стосовно того, що процес адаптації не може бути стрімким, виникає занадто багато питань щодо сутнісної неможливості цієї процедури в деяких галузях законодавства України через невідповідність і несхожість певних норм та інститутів вітчизняного законодавства з відповідними складовими елементами в законодавстві ЄС. На наше переконання, частковим вирішенням порушеної проблеми може служити герменевтичний підхід як правова філософія, теоретичні надбання якого повинні використовуватись у праворозумінні, а потім в адаптації. Стосовно цього уявімо собі нижченаведену тріаду, яка відіграє важливу роль у процесі адаптації будь-якого законодавства.

Адаптаційним процесам завжди передує мисленнева діяльність: розуміння – пізнання – здатність до тлумачення. Оскільки вказане має вагоме значення (в тому числі і стосовно адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу), вбачається закономірним конкретніше заглибитися в сам процес адаптації й визначити, які процедури йому передують. До недавнього часу в науковій літературі панувало вкрай спрощене розуміння герменевтики в цілому, яку намагалися охарактеризувати тільки як осмислення мовленнєвих утворювань – висловлювань, текстів, деякої природної чи формалізованої мови тощо [4]. Але такий підхід не дозволяє побачити, що герменевтика у значно ширшому контексті може становити собою форму духовно-практичного освоєння дійсності загалом.

Беручи за основу викладене, маємо можливість визначити, що філософо-правовий фундамент герменевтики складають 2 базисних поняття – розуміння і знання. Питання про їх природу надзвичайно складне й багатопланове. Частково це викликане тим, що донедавна (за винятком останнього десятиріччя) воно не досліджувалось у пріоритетному для нас руслі ні філософською, ні правовою доктринами, а тим більше ніякими іншими дисциплінами. Разом

з указаним слід констатувати, що проблематика розуміння і знання є між-дисциплінарною, проникає в різні галузі наукових знань у складі як фундаментальних дисциплін (мовознавство, соціологія, логіка й методологія науки, психологія), так і прикладних (теорія перекладу, масових комунікацій, систем інформаційного пошуку, штучного інтелекту і тощо).

Ось чому, щоб дати відповідь на запитання фундаментального характеру про природу герменевтики у правовому руслі, не варто відмежовуватися від інших дисциплін, наприклад, соціолого-філософського спрямування. Такий підхід дозволяє довести заявлений поки що у вигляді теоретичної ідеї загальний пізнавальний статус розуміння. Щодо цієї проблеми існували різні варіанти її наукового осягнення. На приклад, відомий так званий «послаблений варіант», зміст якого зводить розуміння тільки до сфери гуманітарних наук, у межах яких воно розглядається як мистецтво тлумачення, пов'язане із процедурами «вживання», «внутрішнього відчуття предмета пізнання» або як процедура пояснення телеологічного (цільового), на відміну від казуального, роз'яснюючого причини у науках природничих [4, с. 7–8].

Отже, у підсумку при відповіді на поставлене запитання стосовно екзистенції самого процесу адаптації підкреслимо, що сутність останнього пояснюється завдяки філософсько-правовим знанням теорії правової герменевтики, яка роз'яснює розмежування між знаннями і процесом їх розуміння, необхідність розуміння при адаптації взагалі, структуру процесу розуміння й місце пояснення у останньому. Таким чином, розуміння ролі теоретичних надбань правової герменевтики дає змогу зосередитися на складності адаптаційних процесів, підсилює роль і необхідність глибокого проникнення в сутність інститутів і норм, які підлягають адаптації до відповідних норм та інститутів європейського права. Висловлюючись точніше, зауважимо при адаптаційному процесі в першу чергу треба зрозуміти, так би мовити, «схопити дух», екзистенцію норм та інститутів європейського права, зрозуміти їх цільове призначення, тобто надати собі відповідь на запитання: «Для чого вони існують і які завдання покликані вирішувати». У цій діяльності неоціненну допомогу нададуть накопичені теоретичні знання правової герменевтики як теорії розуміння, що тягне за собою її практичне тлумачення з метою адекватної адаптації.

Підводячи підсумок дослідженому, маємо можливість навести відповідні тези. По-перше, правова герменевтика може з упевненістю претендувати на власний міждисциплінарний комплексний характер, на повноцінну правову філософію, яка перед вирішенням інтерпретаційного завдання мала б змогу виявити загальний теоретико-правовий характер розуміння, виступити надійним фундаментом для діяльності по правильному тлумаченню нормативних актів, які в подальшому будуть брати участь в адаптаційній процедурі законодавства України до законодавства Європейського Союзу. По-друге, наведені вперше на тлі сучасної правової науки специфічні ознаки й дефініція поняття «правове спілкування» дозволить у майбутньому активно розробляти комунікативний підхід до праворозуміння, концепції правового спілкування і спри-

ятимуть поступовій гуманізації українського законодавства, забезпеченню гарантій і переваг, які право надає людям. По-третє, поява нових методологій праворозуміння та їх плюралізм означає впевнене зміщення акцентів у взаємовідносинах «держава – право», інструментарне, так би мовити, «перезброєння» соціально-правової доктрини в напрямку актуальної відповідності суспільній і правовій реальності.

Список літератури: 1. Бранский В. П. Социальная синергетика и теория наций : монография / В. П. Бранский. – СПб : Изд-во СПб Акемологической академии, 2000. – 108 с. 2. Венгеров А. Б. Предсказания и пророчества : за и против : историко-философский очерк / А. Б. Венгеров. – М.: Моск. рабочий, 1991. – 240 с. 3. Гетьман І. В. Концепція правового спілкування : зміст, витоки, перспективи : монографія / І. В. Гетьман. – Х.: Право, 2007. – 240 с. 4. Гусев С. С. Проблема понимания в философии : филос.-гносеол. анализ / С. С. Гусев, Г. Л. Тульчинский – М.: Политиздат, 1985. – 192 с. 5. Графский В. Г. Интегративная юриспруденция в условиях плюрализма подходов к изучению права / В. Г. Графский // Проблемы понимания права. – Серия : Право России : новые подходы. – Саратов, 2007. – Вып. 3. – С. 8–18. 6. Графский В. Г. Интегральное правопонимание в историко-философской перспективе / В. Г. Графский // Философия права в России : история и современность : матер. третьих филос.-правовых чтений памяти акад. В. С. Нерсисянца. – М.: Норма, 2009. – С. 221–234. 7. Козюбра М. І. Загальнотеоретична юриспруденція: радянська традиція та європейська перспектива / М. І. Козюбра // Укр. право. – 2005. – № 1. – С. 7–21. 8. Малинова І. П. Епистемологія права / І. П. Малинова // Рос. юрид. журн. – 1999. – № 3. – С. 153–159. 9. Петришин О. В. Проблеми соціалізації правової науки / О. В. Петришин / Право України. – 2010. – № 4. – С. 136–142. 10. Рабінович П. М. Герменевтика і правове регулювання / П. М. Рабінович // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1999. – № 2. – С. 61–71. 11. Рабінович П. М. Верховенство права з позицій європейсько-міжнародного та українсько-конституційного судочинства / П. М. Рабінович // Бюл. М-ва юстиції України. – 2006. – № 3 (53). – С. 12–20. 12. Тацій В. Я. Українська держава і правова система ХХІ ст. / В. Я. Тацій // Правова система України: історія, стан та перспективи – [У 5-ти т.] – Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. – Х.: Право, 2008. – С. 19–51. 13. Теорія держави і права : акад. курс : підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с. 14. Хабермас Ю. Вовлечение другого : очерки политической теории / Ю. Хабермас ; пер. с нем. Ю. С. Медведев; под. ред. Д. В. Складнева. – Спб.: Наука, 2001. – 417 с. 15. Цвік М. В. Проблеми сучасного праворозуміння / М. В. Цвік // Правова система України : історія, стан та перспективи. [У 5-ти т.] – Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. – Х.: Право, 2008. – С. 66–86. 16. Betti E. Hermeneutisches Manifest. Zur Grundlegung einer allgemeinen Auslegungslehre / E. Betti. – Tьbingen: Konkursbuch Verlag, 1954. – 98 s. 17. Gehlen A. Moral und Hypermoral: Eine pluralistische Ethic / A. Gehlen. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1970. – 225 s.

ТРАНСФОРМАЦИИ В ПРАВОВОЙ ДОКТРИНЕ: ПЛЮРАЛИЗМ МЕТОДОЛОГИЙ, КОНЦЕПЦИЯ ПРАВОВОГО ОБЩЕНИЯ, ПРАВОВАЯ ГЕРМЕНЕВТИКА

Гетьман І. В.

В статье исследуются актуальные трансформации в отечественной правовой доктрине. В частности, получили детализацию специфические черты информационного общества, складывающегося в Украине; установлена взаимосвязь между социальными тенденциями и преобразованиями в правовой доктрине, в первую очередь речь идет о её методологической составляющей. Предоставлена краткая характеристика востребованных в современных условиях методологий

правопонимання, причём внимание сосредоточено на концепции «правовое общение» как видоизмененной на отечественном правовом фундаменте коммуникативной методологии понимания права. Начато исследование процесса адаптации законодательства Украины с использованием прикладных знаний теории понимания – герменевтики. Получила детализацию конструкция адаптационного процесса как мыслительной деятельности, выведены его этапы, изучены предпосылки, изложены альтернативные знания по данной проблематике.

Ключевые слова: методологические подходы к пониманию права, правовое общение, правовая герменевтика, понимание, познание, толкование.

TRANSFORMATIONS IN THE LEGAL DOCTRINE: PLURALISM OF THE METHODOLOGIES, CONCEPT OF THE LEGAL INTERCOURSE, LEGAL HERMENEUTICS

Getman I. V.

The article examines the current transformation in the domestic legal doctrine. In particular received detailing the specific features of the information society, emerging in Ukraine, the interrelation between social trends and changes in the legal doctrine in the first place, is its methodological component. Provided brief description of popular methodologies in modern conditions of law, than when attention is focused on the concept of «legal intercourse», as modified in the domestic legal foundation communicative methodology of understanding law. The research of the process of adaptation of Ukrainian legislation, using the applied knowledge of the theory of understanding – hermeneutics, in particular its legal component. The paper received the detail design of the adaptation process as a mental activity, withdrawn its stages, studied the prerequisites set forth alternative knowledge on this subject.

Key words: methodological approaches to understanding law, legal intercourse, legal hermeneutics, understanding, cognition, interpretation.

Надійшла до редакції 12.03.2014 р.